


A Critical Analysis of Israelite Reports in Tafsīr-e Mu'āshirāneh-ye Qur'an-e Karīm (Case Study: Sūrat al-Baqarah)

Ali Temski Bidgoli¹  and Seyed Mohammad Hosseinipour² 

1. Ph.D in Qur'an and Hadith Sciences, Independent Researcher, Qom, Iran. Email: bidgoli.at@gmail.com
2. Corresponding Author, Ph.D in Comparative Exegesis, University of Holy Qur'an Studies, Qom, Iran. Email: mohamad_hosseinipour@yahoo.com

Article Info

Article type:
Research Article

Article history:

Received:

7 September 2025

Received in revised form:

5 November 2025

Accepted:

3 December 2025

Available online:

1 January 2026

Keywords:

Tafsīr-e
Mu'āshirāneh-ye
Qur'an-e Karīm,
Isrā'īlyāt,
Exegetical Critique,
Sūrat al-Baqarah,
Qur'anic Studies.

ABSTRACT

Objective: Tafsīr-e Mu'āshirāneh-ye Qur'an-e Karīm, the Persian translation of The Study Quran, is among the most significant contemporary Qur'anic commentaries in the Western world, compiled with the aim of engaging non-Muslim audiences. One of the fundamental issues in this work is the manner in which Israelite traditions (Isrā'īlyāt) are addressed and the extent to which they correspond with the text and meanings of the Qur'an.

Method: Employing a descriptive-analytical approach and drawing upon established criteria for critiquing Isrā'īlyāt within the Islamic exegetical tradition, this study critically examines Israelite reports found in the commentary on Sūrat al-Baqarah (Qur'an 2).

Results: The findings indicate that the contemporary commentary often avoids orally transmitted reports from figures such as Ka'b al-Aḥbār and Wahb ibn Munabbih and relies primarily on written materials from the Old and New Testaments. Some comparisons between the Qur'an and the Bible are accurate and illuminate shared historical and conceptual elements; however, in certain cases, incorrect correspondences, preference for Israelite material over the apparent meaning of the Qur'an, and neglect of Qur'anic teachings are observed. Moreover, several explicit contradictions between the Qur'an and biblical myths remain unaddressed, which may distort non-Muslim readers' understanding of Qur'anic doctrines.

Conclusion: Overall, the study emphasizes the necessity of critically reassessing the employment of Isrā'īlyāt in this contemporary commentary and, while acknowledging its strengths, highlights its substantive weaknesses and instances of flawed comparative interpretation.

Cite this article: Temski Bidgoli, A.; & Hosseinipour, S.M. (2025). A Critical Analysis of Israelite Reports in Tafsīr-e Mu'āshirāneh-ye Qur'an-e Karīm (Case Study: Sūrat al-Baqarah).

The Quran from Orientalists Point of View, 20 (39), 183-206.

<https://doi.org/10.22034/jqopv.2025.10355>



© The Author(s).

Publisher: Al-Mustafa International University.

DOI: <https://doi.org/10.22034/jqopv.2025.10355>

Introduction

The book *The Study Quran* (2015), edited by Dr. Seyyed Hossein Nasr with the collaboration of his students, was published with the aim of presenting a contemporary and accessible commentary for non-Muslim audiences. Its Persian translation, titled *Tafsīr-e Mu‘āṣirāneh-ye Qur’an-e Karīm* (lit. The Contemporary Interpretation of the Holy Qur’an), has enabled broader scholarly engagement and, through the addition of translators’ notes, has remedied certain shortcomings of the original text. A major issue surrounding this work is its use of *Isrā’īliyyāt*, as such reports can significantly influence the understanding of Qur’anic verses and potentially convey inaccurate perceptions of Qur’anic teachings. The term *Isrā’īliyyāt* refers to narratives and notions that entered Islamic theology from Jewish and Christian sources and have no basis in the Qur’an or Prophetic tradition. In classical exegesis, Sunni scholars have accepted some of these reports and remained silent about others, whereas Shi‘i scholars generally reject orally transmitted *Isrā’īliyyāt* and accept only those that conform to reliable transmitted standards.

Research Methodology

This study adopts a descriptive–analytical approach and applies established criteria for critiquing *Isrā’īliyyāt* within the Islamic exegetical tradition to examine the commentary on Sūrat al-Baqarah (Qur’an 2) in *Tafsīr-e Mu‘āṣirāneh-ye Qur’an-e Karīm*. The researcher identifies various types of Israelite material in the text and analyzes them in terms of their conformity with the Qur’an, their rational acceptability or rejection, and their role in shaping the understanding of the verses.

Findings

Content analysis indicates that Israelite reports in *Tafsīr-e Mu‘āṣirāneh-ye Qur’an-e Karīm* fall into several categories:

Explanatory Reports: Some *Isrā’īliyyāt* are used to clarify details of verses, such as explaining Jewish enmity toward Gabriel. Despite providing historical or cultural context, these reports typically lack definitive validation or rejection and, from a Shi‘i perspective, their transmission is discouraged.

Comparisons Between the Qur’an and the Bible: In some cases, the commentary accurately identifies similarities between the Qur’an and the Old and New Testaments, such as parallels in prophetic narratives, the law of retribution, and the selection of Ṭālūt (Saul). Certain comparisons are thematic rather than historical or detailed and help clarify divine intent.

Incorrect Correspondences: At times, the alignment of Qur'anic narratives with Biblical accounts is flawed—for example, in the story of the slaughtered cow, the migration of Hagar and Ishmael, the raising of the mountain over the Israelites, and Pharaoh's killing of the sons of the Children of Israel. Such correspondences prioritize Israelite material over the apparent meaning of the Qur'an and disrupt proper understanding of the verses.

Silence Regarding *Isrā'iliyyāt* Contrary to the Qur'an: Some biblical notions clearly contradict the Qur'an, such as the misguidance of Adam and Eve, the alleged disbelief of Prophet Solomon, and the belief in divine sonship within Christianity. The commentary remains silent about these issues and offers no critical evaluation, possibly reflecting a pluralistic outlook that views elements of Islamic truth as present in other religions.

Implicit Weakening of *Isrā'iliyyāt*: Certain narrative details from the Bible are presented in ways that diminish their credibility without explicit rejection or condemnation, such as aspects of the creation of Adam and Eve or the story of Hārūt and Mārūt. While this approach suggests a degree of skepticism toward Israelite material, it lacks sufficient scholarly critique.

The study demonstrates that:

In some instances, *Isrā'iliyyāt* contribute to clarifying Qur'anic concepts, but in others, unacceptable and erroneous correspondences distort understanding.

Ignoring explicit contradictions between the Qur'an and Israelite reports—particularly regarding prophetic infallibility and belief—can reinforce misconceptions among non-Muslim readers.

The commentary adopts a pluralistic and lenient stance toward *Isrā'iliyyāt* that does not fully align with the Qur'an-by-Qur'an exegetical method or established principles of Islamic exegetical criticism.

In certain cases, the extensive inclusion of Israelite material without practical conclusions leads to marginalization of the main discussion and limits the effective use of historical information.

Conclusion

Analysis of Sūrat al-Baqarah (Qur'an 2) reveals that *Tafsīr-e Mu'āshirāneh-ye Qur'an-e Karīm* exhibits both clear strengths and weaknesses in its treatment of *Isrā'iliyyāt*. Accurate comparative use of biblical material can enhance understanding of some verses and illuminate shared historical contexts; however, incorrect correspondences, neglect of contradictions with the Qur'an, and silence regarding biblical myths constitute serious

deficiencies. The study therefore recommends a critical reassessment of the employment of *Isrā'īliyyāt* and correction of erroneous comparisons. Such revision can contribute to a more accurate understanding of the Qur'an, offer a sound and credible commentary for non-Muslim audiences, and prevent the dilution of Qur'anic teachings. Overall, this research highlights the importance of rigorous scholarly evaluation of Israelite material and its precise comparison with the Qur'an and Islamic tradition, while proposing methodological approaches for correcting interpretive errors and offering a systematic critique of this work.

تحلیل انتقادی گزاره‌های اسرائیلی در کتاب تفسیر معاصرانه قرآن کریم (مطالعه موردی: سوره بقره)

علی تمسکی بیدگلی^۱ و سیدمحمد حسینی پور^۲ ✉

۱. دانش‌آموخته دکتری علوم قرآن و حدیث، پژوهشگر مستقل، قم، ایران: bidgoli.at@gmail.com
۲. نویسنده مسئول، دکترای تخصصی تفسیر تطبیقی، دانشگاه علوم معارف قرآن کریم، قم، ایران:
mohamad_hoseinipoor@yahoo.com

چکیده

اطلاعات مقاله

هدف: تفسیر معاصرانه قرآن کریم، ترجمه فارسی کتاب The Study Quran، یکی از مهم‌ترین تفاسیر معاصر قرآن در جهان غرب است که با هدف تعامل با مخاطبان غیرمسلمان تدوین شده است. یکی از مسائل اساسی این اثر، نحوه مواجهه با گزاره‌های اسرائیلی و میزان انطباق آن‌ها با متن و مدالیل قرآن است
روش: پژوهش حاضر با روش توصیفی-تحلیلی و بهره‌گیری از سنجه‌های نقد اسرائیلیات در سنت تفسیری اسلامی، به بررسی انتقادی گزاره‌های اسرائیلی در سوره بقره پرداخته است.

یافته‌ها: یافته‌ها نشان می‌دهد که تفسیر معاصرانه در بسیاری موارد از منقولات شفاهی تابعان اهل کتاب مانند کعب الأحبار و وهب بن منبه پرهیز کرده و عمدتاً از گزاره‌های مکتوب عهدین بهره گرفته است. برخی تطبیق‌های قرآن با عهدین صحیح و روشنگر مشترکات تاریخی و مفهومی است، اما در مواردی تطبیق‌های نادرست، ترجیح اسرائیلیات بر ظاهر قرآن و عبور از معارف قرآنی مشاهده می‌شود. همچنین برخی تعارضات آشکار میان قرآن و خرافات عهدین بدون نقد باقی مانده و این امر می‌تواند برداشت مخاطبان غیرمسلمان از آموزه‌های قرآنی را مخدوش سازد.

نتیجه‌گیری: در مجموع، پژوهش بر لزوم بازنگری انتقادی در نحوه کاربست اسرائیلیات در تفسیر معاصرانه تأکید می‌کند و ضمن شناسایی نقاط قوت آن، ضعف‌های محتوایی و تفسیر نادرست تطبیقی را برجسته می‌سازد.

نوع مقاله:

مقاله پژوهشی

تاریخ دریافت:

۱۶ شهریور ۱۴۰۴

تاریخ بازنگری:

۱۴ آبان ۱۴۰۴

تاریخ پذیرش:

۱۲ آذر ۱۴۰۴

تاریخ انتشار:

۱۱ دی ۱۴۰۴

کلیدواژه‌ها:

تفسیر معاصرانه قرآن کریم، اسرائیلیات، نقد تفسیری، سوره بقره، قرآن‌شناخت.

استناد: تمسکی بیدگلی، علی؛ و حسینی پور، سیدمحمد (۱۴۰۴). تحلیل انتقادی گزاره‌های اسرائیلی در کتاب تفسیر معاصرانه قرآن کریم (مطالعه موردی: سوره بقره). *قرآن پژوهی خاورشاسان*، ۲۰ (۳۹)، ۱۸۳-۲۰۶.
<https://doi.org/10.22034/jqopv.2025.10355>



© نویسندگان.

ناشر: جامعة المصطفی العالمیة.

مقدمه

در سال ۲۰۱۵ میلادی کتابی با عنوان *The Study Quran* (معادل فارسی: قرآن‌شناخت) از سوی انتشارات هارپر سان فرانسیسکو در یک جلد و حدود ۲۰۰۰ صفحه، به زبان انگلیسی منتشر شد که طی ده سال، با سرویراستاری دکتر سید حسین نصر - استاد ایرانی، مسلمان و شیعی مذهب دانشگاه جرج واشینگتن -، از سوی برخی از شاگردان مسلمانان وی، نگاشته شده بود (نصر، تفسیر معاصرانه، ۶۷/۱-۶۶). آن‌گونه که انتظار می‌رفت، قرآن‌شناخت این ظرفیت را داشت که به شایستگی در اذهان عمومی جامعه غربی رخنه کرده و پیام خود را نه چنان مقالات علمی که تنها به کار نخبگان می‌آیند بلکه با ادبیاتی آسان و قابل فهم، به گوش مردم انگلیسی‌زبان و غالباً غیرمسلمان برساند؛ آن‌سان که دکتر نصر در مقدمه نیز بدان هدف، اشاره کرده است (همان).

پس از انتشار جهانی قرآن‌شناخت به زبان انگلیسی، دکتر انشاءالله رحمتی، اقدام به ترجمه آن به زبان فارسی با عنوان تفسیر معاصرانه قرآن کریم نموده و به زیور انتشار، آراسته است؛ ترجمه فارسی قرآن‌شناخت (تفسیر معاصرانه) امکان انجام پژوهش‌های بیشتر پیرامون این اثر جهانی و بالتبع، ترمیم نقاط ضعف احتمالی و ارایه قرآن‌شناختی دقیق‌تر و کامل‌تر به مخاطبان غربی را فراهم آورده و از این رو، اقدام مترجم - که گاهی در تعلیقات، به ترمیم برخی از کاستی‌های متن پرداخته است - در نشر قرآن‌شناخت به زبان فارسی، قابل ستایش است.

یکی از موضوعات مهم پیرامون قرآن‌شناخت، استفاده آن از گزاره‌های اسرائیلی است؛ چه، اولاً این مهم قادر است مقاصد و مدالیل آیات را دستخوش تغییر و تحریف نماید و ثانیاً مفهومی نادرست از آیات را به مخاطبانی که بیشتر آنها غیرمسلمانان هستند ارائه می‌دهد. از این رو، تحقیق پیرامون کاربست اسرائیلیات در تفسیر معاصرانه مخصوصاً با رویکرد انتقادی حائز اهمیت است.

از انتشار این اثر تا کنون تحقیق‌های گوناگونی به نقد آن پرداخته و از روش‌شناسی گرفته تا نقدهای محتوایی، مقالاتی منتشر شده است اما اسرائیلیات موجود در این اثر تا کنون در پژوهش‌های محققان، به محاق رفته است لذا پژوهش پیش رو با طرح این پرسش اصلی که: کاربست اسرائیلیات در تفسیر معاصرانه چگونه است؟ وجود گزاره‌های اسرائیلی در تفسیر معاصرانه را به نقد نشسته و متن و حاشیه سوره بقره را نیز به‌عنوان مطالعه موردی برگزیده است.

واژه اسرائیلیات، صورت جمع واژه اسرائیلی بوده و در اصطلاح، اخبار منسوب به باورها و منقولات قوم بنی اسرائیل و حتی مفاد منابع کتبی ایشان را شامل می‌شود؛ اخباری که اصل آن در اسلام (قرآن و سنت نبوی) نبوده و بعدها از یهود و نصارا وارد الهیات اسلامی شده و از این رو، آن را اسرائیلیات گویند (ذهبی، ۱۳۹۳: ۱۴۷). برخی از محققان، معنای اسرائیلیات را از اخبار یهود و نصارا فراتر برده و به تمام اخباری که از فضای بیرونی وارد اخبار و الهیات اسلامی شده‌اند، گسترش می‌دهند (معرفت، ۱۳۷۹: ۷۱/۲-۷۲). لیکن مراد نوشتار حاضر، تنها به دایره اقوال عهدین محدود است. ناگفته نماند چنان‌چه عهدین کنونی، اصالت خویش را حفظ کرده و دستخوش تحریف نشده بود، می‌توانست مورد اعتماد قرار گیرد لیکن محققان اسلامی بر این باورند که مفاد کتاب‌های عهد عتیق و عهد جدید به آفت تحریف دچار شده و خرافاتی را وارد متن خود کرده‌اند که در الهیات اسلامی، دارای معارض نقلی و عقلی است (خویی، ۱۳۹۳: ۸۵-۷۷).

محققان معتقدند در جهان اسلام، اهل سنت در برخورد با اسرائیلیات تسامح کرده و سهل‌انگارانه، به اقوال اهل کتاب، خاصه افرادی مانند کعب الأخبار و وهب بن منبه - که از تابعیان و ناشران اصلی اسرائیلیات در اسلام هستند - اعتماد نموده، در مجامع روایی و حتی در تفسیر قرآن از گزاره‌های اسرائیلی بهره‌جسته‌اند (حجتی، ۱۳۶۰: ۶۷). اهل سنت همچنین در پی دفاع از صحابه پیرامون میدان‌دادن به افرادی چون کعب و وهب - که به ورود اسرائیلیات به اسلام انجامید - برآمده‌اند؛ آن‌سان که ذهبی با نقلی از ابن‌خلدون، ابتدا دلیل رجوع صحابه به اهل کتاب را بی‌سوادی صحابه دانسته (ذهبی، ۱۳۹۳: ۱۵۷) و سپس در توجیه عمل آنها معتقد است صحابه در رسیدن به جزئیات برخی از مسایل، راهی به جز رجوع به اهل کتاب نداشتند؛ با این حال، نه در تمام موارد، بلکه تنها در اموری چون قصص قرآن (و آن هم به ضرورت) از آنها می‌پرسیدند و در اعتقادات، احکام و نیز در موارد بیهوده (مانند رنگ سگ اصحاب کهف) نیز به سراغ اهل کتاب نمی‌رفتند (همان، ۵۶-۵۷ و ۱۵۵-۱۵۰) و توجیهاتی از این دست که جملگی نادرست‌اند زیرا دست‌کم، اسرائیلیاتی که در آثار مهمی همچون تفسیر طبری (به‌عنوان امّ التّفسیر اهل سنت) آمده، تمام مفاد ادعای ذهبی را باطل کرده و آشکارا نشان می‌دهد حتی در اعتقادات، مواردی مانند گناه‌کاری پیامبران و مانند آنها از خرافات یهود وارد الهیات اسلامی شده است. باری، ابن‌خلدون آشکارا اعتراف کرده است که مفسران سنتی‌مذهب، در مورد افرادی چون کعب الأخبار، وهب بن منبه و عبدالله بن سّلام، سهل‌انگاری کرده و تفاسیر عامّه را مملو از گزاره‌های اسرائیلی ایشان، ساخته‌اند (ابن‌خلدون، ۱۳۶۹: ۱۸۹۲/۲).

از آن‌جا که بیشتر تفاسیری که در نگارش تفسیر معاصرانه مورد استفاده و استناد قرار گرفته‌اند از تفاسیر عامّه می‌باشند (نصر، ۱۳۹۹: ۹۱/۱-۹۴) و نگارندگان تفسیر معاصرانه نیز از تفاسیری چون جامع البیان طبری بیش از سایر تفاسیر عامّه استفاده کرده‌اند، انتظار می‌رود تفسیر معاصرانه نیز آکنده از اسرائیلیات مندرج در این نوع تفاسیر باشد که صحت این پیش‌بینی در ادامه نشان داده می‌شود. در کل، بنا بر آنچه گذشت، در تفسیر معاصرانه چه اقوالی که مستقیماً به عهدین، استناد و چه اقوالی که از برخی مفسران اهل سنت نقل شده باشند و اسرائیلی بودن آنها قابل اثبات باشد، جملگی در زمره اسرائیلیات قرار می‌گیرند. در ادامه، معیار دانشمندان در رویارویی با اسرائیلیات و نقش آن گزاره‌ها در تفسیر آیات قرآن تبیین می‌شوند:

کاربست روایات اسرائیلی در تفسیر قرآن

آن‌سان که گذشت، متن تفاسیر اهل سنت شاهد اسرائیلیاتی است که سره و ناسره آن در هم آمیخته است (ابن خلدون، ۱۳۶۹: ۸۹۲/۲) و اعتراض ابن خلدون، نیک نشان می‌دهد چنین حالتی مورد نکوهش تنی چند از دانشیان اهل سنت نیز قرار داشته است. محققان معاصر اهل سنت، گزاره‌های اسرائیلی را به انواعی طبقه‌بندی کرده‌اند و طبق آن، پاره‌ای از اسرائیلیات که موافق احادیث نبوی باشند را پذیرفته و آنها که مخالف باشند را رد کرده و غیر آن را مسکوت گذارده‌اند، لیکن آشکارا جواز نقل آنها را داده‌اند (ذهبی، ۱۳۹۳: ۱۵۸-۱۵۹) و به این ترتیب، منقولات افرادی همچون وهب بن منبه و کعب الاحبار را به اعتبار تابعی بودن ایشان می‌پذیرند. شیعیان اما، اولاً اسرائیلیات شفاهی (مانند بیشتر مرویات افرادی چون کعب، وهب و...) را کاملاً رد کرده و ثانیاً در مکتوبات، تنها آن دسته را می‌پذیرند که دارای مؤیدی در نقل معتبر باشند و بدین ترتیب، اسرائیلیات مخالف اسلام را رد کرده و آنجا که اسلام سکوت کرده، آن اسرائیلی را نه رد می‌کنند و نه تأیید (معرفت، ۱۳۷۹: ۱۲۸/۲-۱۲۱) بنا بر جمع آرای فریقین، نقل اسرائیلیاتی که مخالف آموزه‌های اسلامی باشند، در اسلام مردود است و جواز نقل اسرائیلیات فاقد مؤید نقلی (نه مخالف الهیات اسلامی) نیز تنها در تفکر اهل سنت مطرح است - که امثال کعب الاحبار و وهب بن منبه را تابعی پنداشته و به اقوال ایشان اعتماد می‌کنند - و شیعیان معمولاً از نقل چنین اخباری پرهیز کرده‌اند. در ادامه، رویارویی متن تفسیر معاصرانه با انواع اسرائیلیات، بررسی می‌شود:

اسرائیلیات در تفسیر معاصرانه (سوره بقره)

نگارنده تفسیر معاصرانه در مفاد تفسیری خود پیرامون آیات سوره بقره، معمولاً از منقولات شفاهی افرادی مانند کعب الأحبار و وهب بن منبه، پرهیز کرده است؛ به عنوان نمونه، طبری از قول وهب بن منبه آورده که ماهیت سکینه که در تابوت بنی اسرائیل قرار داشته، روحی از خدا بوده که در اختلافات به یاری بنی اسرائیل می‌شتافته است (طبری، ۱۴۱۲: ۳۸۶/۲) یا این نقل از وهب که شخصیت پیامبری که بر استخوان‌های پوسیده در شهری می‌گذشت و از چگونگی زنده کردن آنها در شگفت بود (بقره: ۲۵۹)، ارمیا و محل آن شهر بیت المقدس بوده است (طبری، ۱۴۱۲: ۲۰/۳) و تفسیر معاصرانه به رغم نقل قول‌های قابل توجهی که ذیل آیات فوق از تفسیر طبری دارد، از کنار چنین مرویاتی عبور کرده و ضمن بیان سایر احتمالات، هرگز اشاره‌ای به روایات وهب نکرده است (نصر، ۱۳۹۹: ۴۳۱/۱ و ۴۵۱) لیکن در موارد متعددی، لابه‌لای تفسیر آیات قرآن به مکتوبات مندرج در عهدین کنونی اشاره می‌کند. در یک نگاه کلی، می‌توان گزاره‌های اسرائیلی موجود در تفسیر سوره بقره در تفسیر معاصرانه را از نوع اسرائیلیات مکتوب دانست و آنها را به پنج دسته به شرح زیر تقسیم کرد:

گزاره‌های اسرائیلی مبنی آیات

در تفسیر معاصرانه تعدادی از گزاره‌های اسرائیلی در تشریح برخی از معانی آیات سوره بقره آمده‌اند؛ به عنوان نمونه، موضوع دشمنی یهود با جبرئیل (بقره: ۹۷-۹۸) که دلیل آن در قرآن ذکر نشده و در روایات شیعه نیز گزارش قابل اعتمادی از دلیل دشمنی یهود با جبرئیل در دست نیست، به جز روایتی که در تفسیر منسوب به امام عسکری آمده و در آن، ضمن اشاره‌ای کاملاً گذرا، دلیل دشمنی یهود را اجرای قضای الهی بر بنی اسرائیل توسط جبرئیل و برخلاف میل یهودیان دانسته است (الامام العسکری، ۱۴۳۸: ۳۵۹). صرف نظر از مناقشاتی که پیرامون انتساب تفسیر یادشده و مفاد آن به امام یازدهم علیه السلام مطرح است (هاشمی، ۱۳۸۷: ۴۳۵-۴۳۸) دلیل دشمنی یهود با جبرئیل از مسایلی است که روایات معتبر موجود در اسلام، بدان نپرداخته‌اند. تفسیر معاصرانه اما، ذیل آیات فوق، با اشاراتی مفصل به کتاب دانیال در عهد عتیق و دیگر منابع متأخر یهود، دلیل عداوت یهودیان با جبرئیل را تصویر خشونت‌باری دانسته است که یهودیان از جبرئیل داشته و برخلاف میکائیل (که او را حامی بنی اسرائیل فرشته صلح و دوستی می‌پنداشتند)، جبرئیل را همواره ویران‌کننده دانسته و شئوناتی چون جنگ، ویرانی و مرگ را بدان فرشته نسبت می‌دادند (نصر، ۱۳۹۹: ۲۳۵/۱). هرچند

در چنین مواردی، گزاره‌های اسرائیلی، رافع ابهامات موجود در آیات قرآنی هستند لیکن طبق شروطی که گذشت، جزء دسته‌ای از اسرائیلیات قرار می‌گیرند که نه ردی بر آنها ارایه شده و نه تأییدی؛ به همین جهت، در باور شیعی معمولاً از نقل آن پرهیز می‌شود و اهل سنت البته، به دلیل نقل برخی از صحابه و تابعین - که در تفاسیری چون تفسیر طبری نیز موجود است - از نقل چنین اخباری ابا نمی‌کنند.

برخلاف گزاره‌هایی که به تبیین برخی از جزئیات پرداخته‌اند، پاره‌ای از توضیحات، حجم بالایی از اسرائیلیات را به خود اختصاص داده‌اند به طوری که درج آن حجم بالا از گزاره‌های اسرائیلی لابه‌لای تفسیر آیات قرآنی، ضروری به نظر نمی‌رسند به ویژه آنکه اینکه پس از آن، نتیجه‌ای که در اسلام یا حداقل در تفسیر آیات، دارای کاربرد باشد، نیامده و تنها اطلاعاتی از عهدین، ارایه و بدون نتیجه‌گیری رها شده است؛ به عنوان نمونه، ذیل واژه تابوت در جریان معرفی آن به عنوان نشانه پادشاهی یا فرماندهی طالوت بر سپاه بنی اسرائیل (بقره: ۲۴۸) نگارنده تفسیر معاصرانه، توضیحاتی (بیش از توضیحات معمول خود در سایر آیات)، از متن تورات و تفسیر طبری - که او نیز در این مورد، از اسرائیلیات بهره جسته و مرویات امثال کعب و وهب را نقل کرده است (طبری، ۱۴۱۲: ۳۸۲/۲-۳۸۵) آورده و در نهایت، کمترین بهره‌ای از آن اطلاعات نگرفته است (نصر، ۱۳۹۹: ۴۲۹/۱-۴۳۰) در حالی که می‌توانست از آن حجم قابل توجه از اطلاعات اسرائیلی، نتیجه‌ای مهم استخراج کند، مانند اینکه بازگشت تابوت نشانه‌ای برای صدق پیش‌گویی پیامبر یهود بوده و با این حال، دعاوی آن حضرت مورد تردید مخاطبان قرار گرفت و بنابراین، شایسته است که پیروان راستین پیامبران، پس از پذیرش نبوت ایشان با ادله‌ای نظیر معجزات و...، به پیامبران الهی و وعده‌هایشان ایمان داشته باشند حتی اگر آن وعده، وعده‌ای بعید مانند غلبه گروهی اندک از مؤمنان بر گروهی پرشمار از کافران باشد آن‌سان که برای لشکر اسلام در غزوه بدر، رخ داد.

تطبیق قرآن با عهدین

نوع دیگری از اسرائیلیات آن است که در اسلام، دارای تأیید شرعی باشد و مهم‌ترین تأیید شرعی نیز متن قرآن کریم است؛ این همان است که برخی از دانشیان از آن، به عنوان اسرائیلیات موافق با شریعت اسلام یاد کرده‌اند (معرفت، ۱۳۷۹: ۱۲۵/۲-۱۲۶) چنان‌که در ادامه به بیان مصادیق اشاره می‌شود، تفسیر معاصرانه در جای‌جای تفسیر سوره بقره به بیان شباهت‌ها و مقایسه آیات قرآن با

گزاره‌های عهدین پرداخته و البته از پاره‌ای از آنها نیز غافل مانده است؛ به‌عنوان مثال، در تشریح واژه اسباط (بقره: ۲۸۲) بدون اشاره به عهد عتیق، آورده است: سبط‌ها اشاره است به دوازده طایفه از تبار فرزندان یعقوب علیه السلام (نصر، ۱۳۹۹: ۲۸۲/۱) در حالی که رویه‌ای که در سایر آیات از آن تبعیت کرده، ایجاب می‌نمود تا به مفاد عهدین پیرامون دوازده سبط بنی اسرائیل یا دست‌کم نشانی این موضوع در عهد عتیق بپردازد؛ چه، اخبار مربوط به اسباط دوازده‌گانه آشکارا در تورات امروزی وجود دارند (سفر اعداد: ۴/۱).

باری، نمونه‌هایی از بیان شباهت‌های مصداقی قرآن با عهدین پیرامون تفسیر آیات سوره بقره در تفسیر معاصرانه عبارتند از: شباهت فعل امر کن (بقره: ۱۱۷) در قرآن با فعل امر روشنایی بشود: fait lux (پیدایش: ۳/۱) در عهد عتیق (نصر، ۱۳۹۹: ۲۶۶/۱)، شباهت اشاره اعتراض‌گونه قرآن (بقره: ۶۱) و عهدین (لوقا: ۳۴/۱۳؛ متی: ۳۷/۲۳؛ رومیان: ۳/۱۱؛ اول تسالونیکیان: ۱۵/۲؛ اول پادشاهان، ۱۰/۱۹) به ماجرای کشتن پیامبران بنی اسرائیل از سوی یهود،^۱ شباهت معنای بگه در قرآن (آل عمران: ۹۶) و عهد عتیق (مزامیر: ۶/۸۴) به‌عنوان نامی برای شهر مکه (نصر، ۱۳۹۹: ۲۷۵/۱)، شباهت گزارش قرآن از انتخاب طالوت و ماجرای نبرد وی با جالوت (بقره: ۲۴۶-۲۵۱) با گزارش تورات (کتاب اول سموئیل: ۱۹/۸-۲۰) از این ماجرا (نصر، ۱۳۹۹: ۴۲۷/۱) و همچنین شباهت قرآن (بقره: ۱۷۸؛ مانده: ۴۵) و تورات (خروج: ۲۳/۲۱-۲۵؛ تثنیه ۲۱/۱۹) پیرامون برخی از احکام قصاص (نصر، ۱۳۹۹: ۳۳۴/۱) از نکات ارزنده و قابل تحسین متن تفسیر معاصرانه، مقایسه‌ای است که پیرامون قصاص بین قرآن و تورات محرف امروزی انجام داده و طی آن، قرآن را مشوق اموری چون: بخشش، صرف‌نظر از قصاص قاتل و دریافت دیه (بقره: ۱۷۸) و در مقابل، تورات را مشوق بی‌رحمی (تثنیه: ۲۱/۱۹) و بی‌اعتنا به تعویض قصاص با دیه معرفی کرده است که در قوانین کیفری سنت خاخامی امروزی نیز جلوه‌گری دارد (نصر، ۱۳۹۹: ۳۳۵/۱-۳۳۶).

دسته دیگری از شباهت‌ها، شباهت‌های موضوعی (و نه مصداقی، تاریخی یا شرعی) است؛ به‌عنوان نمونه، پیرامون موضوع زنده‌شدن استخوان‌های پوسیده (بقره: ۲۵۹) تفسیر معاصرانه با نقلی از طبری شباهتی بین این آیه با داستان حزقیال نبی برقرار کرده و وجه مشترک هردو داستان را نمایش اختیار الهی در مرگ و زندگی انسان‌ها دانسته است (نصر، ۱۳۹۹: ۴۲۳/۱). لازم به ذکر است نقل طبری پیرامون ماجرای حزقیال از وهب بن منبه است و چنان‌چه نقل وهب، منبعی در

۱. در متن تفسیر معاصرانه، اعداد ۱۹ و ۱۰ جابه‌جا درج شده‌اند که ممکن است ناشی از اشتباه تایپست باشد.

مکتوبات یهود نداشت، جزو مرویات شفاهی وی به حساب آمده و فاقد ارزش علمی بود لیکن نگارنده تفسیر معاصرانه، بدون اشاره به کلام وهب، این ماجرا را مستقیماً از عهد عتیق (حزقیال: ۱/۳۷-۱۴) آورده و دلیل تشابه دو داستان را در موضوع آن، عنوان کرده است. نمونه دیگر از بیان شباهت‌های موضوعی در نقل گزاره‌های اسرائیلی تفسیر معاصرانه، شباهتی است که نگارنده، بین عبور لشکر طالوت در قرآن (بقره: ۲۴۹) و عبور لشکر جدعون در عهد عتیق (داوران: ۷-۴/۷) از رودخانه آورده و ضمن اشاره به عدم تطبیق تاریخی دو داستان، هدف هردو ماجرا را نمایش اراده خدا در پیروزی گروهی اندک از مؤمنان بر لشکری انبوه از کافران دانسته است (نصر، ۱۳۹۹: ۴۳۲/۱-۴۳۳). لازم به ذکر است دو داستان فوق، تفاوت‌هایی در جزئیات دارند از جمله اینکه لشکر طالوت از آن جناب، دستوری دریافت کرده و به نوع آزمایش خویش آگاه بودند در حالی که لشکر جدعون نسبت به چگونگی شرب از آب نهر، دستوری دریافت نکرده و نسبت به آزمایش الهی بی‌اطلاع بودند (همان) لیکن نتیجه هردو داستان، یکی به نظر می‌رسد و از این رو مورد نظر نگارنده تفسیر معاصرانه قرار گرفته است.

علاوه بر مشابهت‌هایی که گذشت، تفسیر معاصرانه بارها و بارها مخاطب خود را به مقایسه آیات قرآن با عهدین فرا می‌خواند؛ نمونه‌های زیر، پاره‌ای از این قیاس‌ها را روایت می‌کنند که در متن تفسیر معاصرانه، به درستی، ارتباطی میان مفاد قرآن و عهدین، برقرار شده است لیکن ایرادی بر آن قیاس‌ها وارد است و آن اینکه گزاره‌های اسرائیلی استنادشده، جزئیات بیشتری را نسبت به مفاد قرآن ترسیم کرده و بدیهی است که همگی آن گزاره‌ها مورد تأیید نیستند و تک‌تک، نیاز به سنجه علمی دارند در حالی که صرف قیاس موضوعی، ممکن است مفاد کامل قرآن و عهدین پیرامون موضوعی خاص را کاملاً یکسان جلوه دهد؛ بنابراین، شایسته بود نگارنده، اشاره‌ای به عدم تطبیق کامل جزئیات در قیاس‌ها می‌نمود. در ادامه به برخی از قیاس‌های یادشده اشاره می‌شود:

در تفسیر معاصرانه، پیرامون نزول منّ (نوعی نان) و سلوی (گوشت بلدرجین) از آسمان جهت خوراک بنی اسرائیل (بقره: ۵۷) اشاره‌ای به مفاد تورات (خروج: ۳۱/۱۶) شده است (نصر، ۱۳۹۹: ۱۸۳/۱) لیکن اشاره یادشده تنها ناظر به ماهیت منّ بوده و ماهیت سلوی در سایر آیات (خروج: ۸/۱۶) آمده است. همچنین در اعتراض بنی اسرائیل به موسی بابت غذای یکسان (بقره: ۶۱) نیز، اشاره‌ای به مفاد عهدین (اعداد: ۵-۴/۱۱ و ۳۱-۳۵) شده است (نصر، ۱۳۹۹: ۱۸۷/۱) که در کلیات، تفاوت آشکاری با مورد قبل ندارد.

پیرامون استسقای موسی و فرمان خدا به وی جهت ضربه‌زدن به صخره و جاری‌شدن چشمه از سنگ (بقره: ۶۰) خواننده تفسیر معاصرانه به مقایسه با مفاد تورات (خروج: ۱۷/۱-۷) دعوت شده است لیکن در اسرائیلیات توراتی، صحبت از ایستادن خدا در قله آن کوه به میان آمده (خروج: ۱۷/۶۹) که قطعاً مورد تأیید الهیات اسلامی نیست و با این حال، نگارنده اشاره‌ای به این‌گونه تفاوت‌ها نداشته و تنها به اصل موضوع اشاره کرده است (نصر، ۱۳۹۹: ۱۸۶/۱). به همین ترتیب، فرمان قتل بنی‌اسرائیل به دست یکدیگر نیز در قرآن (بقره: ۵۴) و تورات (خروج: ۲۷/۳۲) مقایسه شده است (نصر، ۱۳۹۹: ۱۸۱/۱) که هرچند در موضوع فرمان قتل، مشابهت دارند لیکن در جزئیات کاملاً متفاوت بوده و به‌عنوان نمونه، در روایت تورات، ساخت گوساله طلایی - که دلیل اصلی مجازات کشتن یکدیگر است - به حضرت هارون نسبت داده شده است (خروج: ۳۲/۲۲-۲۴) که با گزاره‌ها و آموزه‌های قرآنی پیرامون عصمت انبیای عظام، ناسازگار است.

تطبیق‌های نادرست قرآن با گزاره‌های اسرائیلی

مطالعه مفاد عهدین نیک نشان می‌دهد که تمام مقایسه‌های تفسیر معاصرانه بین قرآن و گزاره‌های اسرائیلی عهدین، درست نبوده و در پاره‌ای از موارد، اشتباهاتی رخ داده است. به‌عنوان نمونه، دستور خدا به بنی‌اسرائیل مبنی بر ذبح گاو را در قرآن (بقره: ۷۱-۶۷) و تورات (اعداد: ۱۹/۲۲-۱) یکی پنداشته و تنها تفاوت را در پرسش‌های ظاهراً بی‌شرمانه یهود در روایت قرآن می‌داند (نصر، ۱۳۹۹: ۱۹۸/۱-۱۹۹). در حالی که دلیل صدور دستور ذبح گاو در قرآن، زنده‌شدن مرده (بقره: ۷۳) و تکمله آن در روایات، معرفی قاتل بوده است (بحرانی، ۱۴۲۷: ۱/۲۳۸-۲۴۶؛ طبری، ۱۴۱۲: ۱/۲۶۸-۲۷۱) لیکن ذبح گاو مورد اشاره در سفر اعداد و سوزاندن جسد گاو و همچنین طهارت مردم با خاکستر آن، همه و همه، صرفاً جهت انجام قربانی برای رفع گناهان بنی‌اسرائیل بوده است (اعداد: ۹/۱۹ و ۱۷) و این دو ماجرا، در اصل یا یکدیگر متفاوت‌اند. دیگر تطبیق نادرست تفسیر معاصرانه، پیرامون مکان هجرت هاجر و اسماعیل و نحوه پدیدارشدن چشمه برای آن دو بیان شده است که ابتدا آن مکان را مکه و آب‌جستن هاجر را ناشی از دویدن (سعی) هفت‌گانه وی بین دو تپه (صفا و مروه) دانسته و سپس در تأیید آن، نشانی باب ۲۱ از سفر پیدایش را داده است (نصر، ۱۳۹۹: ۱/۳۰۶) در حالی که نشانی یادشده، مکان هجرت هاجر را بئر شبع دانسته (پیدایش: ۱۴/۲۱) که مکانی در جنوب اورشلیم است و در جوشیدن چشمه نیز، هرگز اشاره‌ای به دویدن هاجر نکرده و تنها از زاری وی یاد شده است (پیدایش: ۱۹/۲۱).

همچنین تطبیق مفاد قرآن (بقره: ۶۳) و تورات (خروج: ۱۹) پیرامون ماجرای افراشتن کوه بر فراز بنی اسرائیل نیز در تفسیر معاصرانه (نصر، ۱۳۹۹: ۱۹۵/۱) نادرست است؛ چه، اولاً ظاهر قرآن، سخن از افراشتن کوه بر فراز یهودیان نموده در حالی که ظاهر عبارات تورات نشان از تجمع ابری عظیم بر فراز کوه و آمدن خدا در میان آن ابر دارد و ثانیاً دلیل افراشتن کوه در قرآن با توجه به سیاق پس و پیش آن، ترساندن بنی اسرائیل به عظمت قدرت خداست (طباطبایی، ۱۳۹۰: ۱۹۸/۱) در حالی که دلیل ظهور خدا در میان ابر بالای کوه در تورات، شنیدن صدای خدا توسط مردم و دیدن مکالمه او با موسی به جهت فرمانبرداری از موساست (خروج: ۹/۱۹).

در حاشیه تطبیق نادرست مطالب فوق با آیات قرآن، نگارنده تفسیر معاصرانه به دو اشتباه دیگر نیز دچار شده است: نخست، این که کنده شدن کوه و معلق ماندن آن بالای سر بنی اسرائیل را بعید دانسته و در مقابل، با پذیرش گزاره های اسرائیلی تورات، به طور ضمنی گویا خرافاتی چون آمدن خدا در میان آتشی دودآلود در بالای کوه را می پذیرد! (نصر، ۱۳۹۹: ۱۹۵/۱) در حالی که تعلیق کوه بر فراز مردم از باب معجزات الهی حضرت موسی، ممکن بوده و هرگز عجیب تر از سایر معجزات آن حضرت (از تبدیل عصا به اژدها و ید بیضا گرفته تا شکافتن دریا، جوشیدن آب از صخره، نزول نان و مرغ بریان از آسمان و...) نیست لیکن مواردی که در تورات آمده اند (از قبیل: تجسیم خداوند و مشاهده او توسط مردم و شنیدن صدای او از سوی ایشان)، محال و بلکه دارای محذورات عقلی و نقلی است. دوم، این که تعبیر قرآن را به زعم خویش، عبارت پردازی پنداشته و روایت تورات مبنی بر نزول خدا در میان ابری بالای کوه سینا را بسیار موجه تر از معنای ظاهری آیه مورد بحث (معلق ماندن کوه بر فراز بنی اسرائیل) می خواند (همان) و به این ترتیب، معتقد است در این عبارت، می بایست از معنای ظاهر قرآن صرف نظر شود! در حالی که اولاً دلیلی بر عبارت پردازی و حتی عبور از معنای ظاهری در آیه شریفه وجود ندارد و معنای ظاهر باتوجه با قدرت مطلق خدا و معجزات دیگر، تمام و پذیرفتنی است و ثانیاً دیگر آیه ای از قرآن، پیرامون تعلیق کوه بر فراز بنی اسرائیل آشکارا می فرماید: «وَ إِذْ تَنْفَخُ الْجِبَلَ فَوْقَهُمْ كَأَنَّهُ ظُلَّةٌ وَ ظَنُّوا أَنَّهُ وَاقِعٌ بِهِمْ خُذُوا مَا آتَيْنَاكُمْ بِقُوَّةٍ وَ اذْكُرُوا مَا فِيهِ لَعَلَّكُمْ تَتَّقُونَ»؛ «و هنگامی که کوه را برکنندیم، چنان که گویی سایبانی بالای سرشان قرار دادیم و پنداشتند که بر سرشان سقوط می کند. [به آنان گفتیم: آنچه به شما داده ایم با قدرت بگیرید و آنچه در آن است متذکر شوید تا پرهیزکار شوید]» (اعراف: ۱۷۱) و اندک تأملی در عبارات آیه اخیر و مخصوصاً مفهوم تعبیر نتق (از ریشه کشیدن) نشان از تأیید معنای ظاهری آیه مورد بحث دارد. با این

حساب می‌توان گفت معنای ظاهری آیه مورد بحث، با سیاق منفصل در آیه ۱۷۱ سوره اعراف تقویت شده و نیازی به عبور از معنای ظاهری وجود ندارد. جالب است که دکتر نصر، در مقدمه تفسیر معاصرانه اعلام کرده که در این کتاب، از روش تفسیر قرآن به قرآن استفاده می‌کند (نصر، ۱۳۹۹: ۷۸-۷۹/۱) لیکن در آیه اخیر، از روش مورد نظر خویش - که بسیار سرنوشت‌ساز می‌باشد-، عدول کرده و بدون دلیلی پذیرفتنی، به سمت گزاره‌های اسرائیلی تورات، متمایل شده است.

آخرین تطبیقی که می‌توان از آن، به‌عنوان تطبیق نادرست تفسیر معاصرانه از مفاد قرآن و عهدین در سوره بقره یاد کرد، علت قتل پسران قوم بنی اسرائیل توسط کارگزاران فرعون است (بقره: ۴۹): نگارنده تفسیر معاصرانه به دلیل نقل قرآن از انجام قتل‌هایی مشابه در زمان بلوغ موسی از سوی فرعون (اعراف: ۱۲۷؛ غافر: ۲۵) دلیل قتل پسران بنی اسرائیل را در هر زمان، نوعی مجازات یا مهار جمعی بنی اسرائیل دانسته و ادعای خود را هم‌زمان، به قول فخررازی و مفاد تورات (خروج: ۱) مستند کرده است و با این انتساب، گویا قول فخررازی را مطابق با مفاد تورات پنداشته است؛ وی سپس با تکیه بر همان ادعا، احتمال قتل پسران به دلیل پیشگویی طالع‌بینان (نسبت به ظهور فرزندی از بنی اسرائیل که درهم کوبنده پادشاهی فرعون باشد) را آشکارا رد می‌کند (نصر، ۱۳۹۹: ۱۷۸/۱) اما تمام مطالب یادشده، از تطبیق مفاد قرآن با تورات و تأیید معنای تورات در قول فخررازی گرفته تا ترجیح معنایی صورت‌گرفته ذیل آیه مورد بحث، نادرست‌اند؛ چه، اولاً فخررازی در تبیین معنای مورد بحث، وجوهی را مطرح کرده و تنها وجه اول را به دلایلی می‌پذیرد و آن وجه، این است که فرعون نسبت به وعده خدا به ابراهیم مبنی بر قراردادن نبوت و پادشاهی در نسل او، می‌هراسید (فخررازی، ۱۴۲۰: ۵۰۶/۳-۵۰۷) و این با مفاد تورات مبنی بر ترس فرعون از ازدیاد جمعیت بنی اسرائیل در مصر (خروج: ۱۰/۱-۹)، کاملاً متفاوت است؛ بنابراین اسناد معنای مفاد تورات به فخررازی، اسنادی باطل بوده و ادعای نگارنده تفسیر معاصرانه تنها بر پایه گزاره‌های اسرائیلی تورات، مستقر می‌شود.

ثانیاً ایراد وی بر رویه بعدی فرعون در قتل پسران بنی اسرائیل نیز وارد نیست؛ چه، تصمیم فرعون نسبت به قتل پسران بنی اسرائیل در هر زمان می‌تواند دلیلی مخصوص به خود داشته باشد و یکی دانستن دلیل وی برای این کشتار در ازمنه مختلف، فاقد دلیلی معتبر در نقل و عقل است.

ثالثاً روایاتی در فریقین موجودند که بدون اشاره به مرویات تورات، احتمال مردود از سوی صاحب تفسیر معاصرانه پیرامون پیش‌گویی کهنه را تقویت می‌کند (قمی، ۱۴۰۴: ۴۷/۱؛ بحرانی، ۱۴۲۷: ۲۱۴/۱؛ طبری، ۱۴۱۲: ۲۱۴-۲۱۵).

رابعاً موضوع اصلی، ترس فرعون از ظهور منجی بنی اسرائیل و برهم زنده سلطنت خویش بوده است و نه ازدیاد جمعیت قوم یهود (چه طبق نظر فخررازی، ریشه در وعده خدا به ابراهیم داشته باشد و چه طبق سایر روایات، ریشه در اخبار کهنه)؛ و در هر صورت، در اسلام، دلیل یم فرعون از ظهور موسی و برچیدن بساط پادشاهی وی، از ادله نقلی برخوردار است و دلیل مهارجمعی بنی اسرائیل، فاقد ادله شرعی است لیکن تفسیر معاصرانه ضمن تطبیقی نادرست از تبیین دلیل قتل پسران بنی اسرائیل بین مفاد قرآن و تورات، آشکارا از معنای اسلامی به سمت گزاره‌های اسرائیلی متمایل شده است.

عبور از اسرائیلیات معارض نص قرآن

پاره‌ای از گزاره‌های اسرائیلی موجود در عهدین، آشکارا مخالف نص قرآن است و تبیین عقلی آن تعارضات می‌تواند پیروان عهدین کنونی را در صحت مفاد آن کتب مردد ساخته و انگیزه کشف حقیقت در ایشان را تقویت نماید؛ با این حال، عجباً که نگارنده تفسیر معاصرانه، کمترین اشاره‌ای بدان اسرائیلیات خرافی نکرده است. به‌عنوان نمونه، قرآن هردو انسان نخستین ساکن در باغ (آدم و حوا) را مورد اغوای شیطان دانسته و فرموده است که شیطان آن دو را لغزاید (بقره: ۳۶) درحالی‌که در روایت تورات کنونی، شیطان تنها زن (حوا) را می‌فریبد و سپس او شوهرش (آدم) را گمراه می‌کند و به همین سبب، خداوند درد زایمان را به عقوبت آن گناه، به زن و نسل او از زنان داده و مردان را نیز بر زنان مسلط می‌کند (پیدایش: ۱/۳-۱۶). آن‌سان که ملاحظه شد، مقایسه چنین اباطیلی با متن حکیمانه قرآن قادر است تا مخاطبان جهانی تفسیر معاصرانه را به تفکر پیرامون صحت انتساب عهدین امروزی به پروردگار عالم و پیامبرانش وادارد که شوربختانه این مهم، به سادگی از قلم نگارنده تفسیر معاصرانه بازمانده است (نصر، ۱۳۹۹: ۱۶۳/۱-۱۶۴).

نمونه دیگر، پیرامون عصمت پیامبران بزرگ الهی مطرح است: آن‌جا که نص قرآن اعلام می‌کند که حضرت سلیمان هرگز کفر نورزید (بقره: ۱۰۲) لیکن عهد عتیق حاوی آیاتی است که آشکارا از کافرشدن حضرت سلیمان در اجابت به دعوت برخی از همسرانش سخن گفته (در حالی که خداوند

ازدواج با آن زنان کافر را به دلیل کفرشان و دورساختن شوهران از خداوند، حرام کرده بود) و حتی معتقد است آن حضرت، برای همان زنان کافر، پرستش‌گاه‌هایی نیز تأسیس کرده است. موضوع خرافی کفر حضرت سلیمان و مخصوصاً مجازات بسیار ساده برای آن^۱ که کوچکترین تأدیبی برای شخص سلیمان (به‌عنوان گناهکار) ندارد و حواشی دور از خرد آن نیز در تفسیر معاصرانه مغفول مانده و هرگز به تفاوت آشکار آن با نص قرآن در تنزیه سلیمان، اشاره‌ای نشده است (نصر، ۱۳۹۹: ۲۴۳/۱-۲۴۰).

همچنین است در موضوع فرزندپنداری برای خدای سبحان؛ تفسیر معاصرانه ذیل آیه «وَقَالُوا اتَّخَذَ اللَّهُ وَلَدًا سُبْحَانَهُ بَلْ لَمْ يَكُنْ فِي السَّمَاوَاتِ وَالْأَرْضِ كُلِّ لَهٗ قَائِنُونَ؛ و گفتند: خدا فرزندی گرفته، منزّه است او بلکه آنچه در آسمان‌ها و زمین است مخلوق و مملوک اویند و همه در برابر او مطیع و فرمانبردارند (بقره: ۱۱۶)، به دیگرآیات حاوی اعتراض به باور نصارا مبنی بر اینکه عیسی پسر خداست، اشاره کرده و ضمن نقل دلایلی عقلی از فخررازی، در انتها نیز اشاره‌ای به نادرستی باور به فرزندداشتن خدا در مورد عیسی می‌نماید (نصر، ۱۳۹۹: ۲۶۲/۱-۲۶۴) لیکن هرگز اشاره‌ای به مفاد عهدین در چنین باورهای پوچی نکرده است. این درحالی است که به روایت انجیل متی، عیسی به‌عنوان پسر خدا، یکی از اقاویم سه‌گانه (پدر، پسر و روح القدس) است (متی ۱۹/۲۸) و انجیل یوحنا حتی پا را فراتر از این گذاشته و عیسی را به‌عنوان کلمه، آشکارا خود خدا می‌داند (یوحنا ۱/۱) و تمام اعتقادات کفرآمیزی که گذشت، بارها و بارها در آیات قرآن مورد اعتراض قرار گرفته است (توبه: ۳۰؛ مائده: ۱۷ و ۷۳).

اتخاذ رویه‌ای ثابت در عدم پرداختن به تعارضات آشکار بین قرآن و گزاره‌های اسرائیلی عهدین، نظریه عامدانه‌بودن پرهیز از اختلافات دینی را در تفسیر معاصرانه تقویت می‌کند و این ممکن است ناشی از نوعی نگاه پلورالیسمی باشد که در اندیشه نگارندگان متن و مخصوصاً شخص سرویراستار تفسیر معاصرانه (دکتر نصر) بوده است؛ چنین احتمالی با شناخت برخی از عقاید دکتر نصر قوّت می‌یابد، آن‌جا که وی ضمن اعتقاد به وحدت درونی و کثرت بیرونی ادیان، حقیقت اسلام را در سایر ادیان نیز موجود می‌داند (محمدی، ۱۳۹۱: ۷-۶۶) و ممکن است از این رو، به تکفیر و رد عقاید کفرآمیز اهل کتاب به‌عنوان پاره‌ای از مخاطبان تفسیر معاصرانه، نپرداخته و با تساهل و تسامحی

۱. گرفتن پادشاهی از نوادگان سلیمان (ر.ک: اول پادشاهان ۱۱/۱-۱۳).

چند، از اعتراض به ایشان خودداری کرده باشد. این در حالی است که تبیین تعارضات یادشده در فضای رویارویی آرای مسلمانان و اهل کتاب، به یقین از موضوعات رایج در دوران معاصر بوده و نگارندگان تفسیر معاصرانه، آن سان که گزارش ادعای نصر در مقدمه گذشت، می‌بایست به این موضوع مهم معاصرانه می‌پرداختند.

تضعیف اسرائیلیات

گروه دیگری از اسرائیلیات ذیل تفسیر سوره بقره در تفسیر معاصرانه یافت می‌شوند که آنها نیز مخالف آموزه‌های اسلامی بوده لیکن رد آن گزاره‌ها، به تکفیر مخالفان اسلام (خاصه یهود و نصارا) نمی‌انجامند، هرچند مورد تأیید عهدین باشند. نگارنده تفسیر معاصرانه در چنین مواردی، البته ضمن اشاره به ضعیف‌بودن آن اخبار، نظر صریحی در مذمت یا رد آنها ارایه نداده و از آنها حتی به‌عنوان اسرائیلیات مذموم نیز، یاد نکرده است.

به‌عنوان نمونه، پیرامون خلقت آدم و حوّا و ذیل موضوع اسکان آن‌دو در باغ (بقره: ۳۵)، اولاً به وجود جزئیات بیشتر داستان در تورات (سفر آفرینش) اشاره کرده و ثانیاً بیان می‌کند که عناوینی همچون حالات همسر آدم، نوع درخت ممنوعه، صورت ظاهرشدن ابلیس بر آنها و مکان تبعید آن‌دو که جزئیات آن در تفاسیر اسلامی آمده ریشه در روایت‌های یهودی و مسیحی دارند و در اسلام، از پشتوانه حدیثی نیرومندی برخوردار نیستند و از سطح فرهنگ عامه نیز فراتر نمی‌روند (نصر، ۱۳۹۹: ۱۶۰/۱).

این خود، نوعی تضعیف گزاره‌های اسرائیلی به حساب می‌آید لیکن جزئیاتی که در تفسیر معاصرانه تضعیف شده‌اند، از ایرادی فراتر از ضعف برخوردار بوده و جزو جعلیاتی است که ابتدا از سوی یهودیان وارد تورات اصیل حضرت موسی شده و سپس از سوی برخی از مروجان اسرائیلیات، به الهیات اسلامی و پاره‌ای از تفاسیر راه یافته‌اند؛ خرافاتی چون: خلق حوا از استخوان دنده آدم، برهنگی کامل آدم و حوا پیش از خوردن میوه درخت ممنوعه، ظهور ابلیس در صورت مار، آگاهی حاصل از خوردن میوه درخت ممنوعه، پنهان‌شدن آدم و حوا از خدایی که در بهشت قدم‌زنان به دنبال آن‌دو می‌گردد، عدم آگاهی خدا از عصیان آدم و حوا، نمایش تقصیر حوا و برائت آدم، اخراج از بهشت به دلیل ترس خدا از حیات جاویدان آدم و حوا و مانند آن؛ که جملگی آشکارا در ابتدای تورات یهود آمده (پیدایش: ۲۲-۲۱/۲؛ ۲۲-۱/۳) و در هر حال، جعلی‌بودن چنین اخباری و اسناد آنها به کلام خدا (یا الهام خدا بر نگارندگان عهدین که عقیده طرفداران عهدین است) بر کسی پوشیده نیست.

نمونه دیگر از این دست اسرائیلیات، گزاره‌هایی اسرائیلی است که ذیل ماجرای هاروت و ماروت (بقره: ۱۰۲) در برخی تفاسیر عامه مطرح شده و چنان‌که پیشتر گذشت، ریشه در مرویات امثال وهب بن منبه و کعب الاحبار و مانند آنها دارد و طی آن، خدا آن دو فرشته را به زمین فرستاد و آن دو، فریفته زنی زیبارو به نام زهره (بی‌دخت) شده و مرتکب فواحشی مانند شرب خمر، زنا، قتل و در نهایت، شرک شدند و سپس آن زن، مسخ و به ستاره‌ای در آسمان (ستاره زهره) تبدیل شد و آن دو فرشته نیز ابتدا مختار به انتخاب عذاب در دنیا یا آخرت شده و سپس با انتخاب عذاب دنیا، به اعماق چاهی در بابل تبعید و در آنجا معذب شدند (طبری، ۱۴۱۲: ۳۶۳/۱؛ سیوطی، ۱۴۰۴: ۹۸/۱).

باری، هرچند اصل این افسانه در عهدین نیامده لیکن اولاً نقل چنین اخباری از کعب الاحبار، نشانه‌ای بر اسرائیلی‌دانستن آنهاست و ثانیاً این الهیات یهود است که قایل به عصمت فرشتگان الهی نبوده و آشکارا برخی فرشتگان را گناهکار و بلکه معذب در چاه (گودال) می‌دانند (نامه دوم پطرس: ۴/۲) درحالی‌که اسلام و مخصوصاً شیعه، به عصمت فرشتگان باور داشته و آنها را بندگان بزرگوار خدا می‌دانند که به نص برخی از آیات قرآن، از هیچ دستوری از ناحیه پروردگار، سر باز نمی‌زنند، کاملاً فرمانبردارند، سست نمی‌شوند و هرگز عصیان نمی‌کنند (انبیاء: ۲۶-۲۷ و ۱۹-۲۰؛ نحل: ۵۰). لازم به ذکر است مفسرانی چون طبری و پس از آن، سیوطی و مانند آن دو که خبر فوق را از کعب الاحبار نقل کرده‌اند، اخبار مشابهی نیز آورده‌اند که به افرادی چون ابو درداء، عبدالله بن عمر، عایشه و حتی امیر المؤمنین (علیه السلام) ختم می‌شوند لیکن مفسران دلایلی اقامه کرده‌اند که با توجه به آنها نمی‌توان به چنین اسنادی اعتبار بخشید (فخررازی، ۱۴۲۰: ۶۳۱/۳).

از سوی دیگر، بنا بر گفته مفسرانی مانند علامه طباطبایی، این افسانه مطابق با خرافاتی است که یهود برای فرشتگان ذکر کرده‌اند و شوربختانه موفق به نشر آن بین اصحاب نخستین حدیث در صدر اسلام نیز شدند (طباطبایی، ۱۳۹۰: ۲۳۹/۱) و از این رو می‌توان افسانه هاروت و ماروت را در زمره گزاره‌های اسرائیلی قرار داد. نگارنده تفسیر معاصرانه بدون اینکه اظهار نظری نسبت به اسرائیلی‌بودن این داستان و حتی تضعیف و تبعید آن نماید، آورده است: «برخی از مفسران بزرگ کلاسیک مانند ابن کثیر و فخررازی، بیشتر این افسانه‌ها یا همه آنها را مردود دانسته‌اند ولی در عین حال، در برخی از آثار مربوط به تفسیر قرآن، این افسانه‌ها آمده است» (نصر، ۱۳۹۹: ۲۴۱/۱) و بدین ترتیب است که شناخت موضع نهایی تفسیر معاصرانه در رویارویی با گزاره‌های اسرائیلی، کمی دشوار به نظر می‌رسد؛ چه، مخاطب این کتاب با ادله طرفین روبرو نشده، قادر به فهم معنای مختار نگارنده نیز نبوده و بنابراین، هرگز نمی‌تواند سره را از ناسره تفکیک نماید.

نتیجه گیری

مقاله پیش رو، پس از تبیین اسرائیلیات و آرای دانشیان فریقین در رویارویی با آن گزاره‌ها و کاربست آنها در الهیات اسلامی، با تمرکز بر اسرائیلیات موجود در تفسیر معاصرانه ذیل آیات سوره بقره و سنجه علمی آن گزاره‌ها با رویکردی انتقادی، به نتایج زیر دست یافت:

پاره‌ای از گزاره‌های اسرائیلی در تبیین جزئیات عباراتی از قرآن آمده‌اند که بیان آنها در قرآن، کلی است؛ مانند دلایل دشمنی یهود با جبرئیل. بخشی از گزاره‌های اسرائیلی مبین آیات به‌رغم نقل جزئیات فراوان (و البته غیرضروری) فاقد نتیجه‌گیری بوده و صرفاً اطلاعاتی از عهدین را ارایه داده‌اند؛ مانند نقل جزئیات مربوط به تابوت عهد و عدم نتیجه‌گیری در اصل موضوع.

در تفسیر معاصرانه به ندرت، از اشاره به برخی عناوین مشابه در قرآن و عهدین (مانند اسباط بنی اسرائیل) غفلت شده و با این حال، پاره‌ای از گزاره‌ها در تطبیق آیات قرآن با عهدین آمده‌اند که در دو قالب شباهت‌ها و مقایسه‌ها قابل طبقه‌بندی است؛ اما شباهت‌ها خود به دو دسته شباهت‌های مصداقی (یا تاریخی یا شرعی) و شباهت‌های موضوعی به شرح زیر قابل تقسیم است:

شباهت‌های مصداقی، تاریخی و شرعی مانند: شباهت فعل امر کن در قرآن با فعل امر روشنایی بشود (fait lux) در عهد عتیق، شباهت اعتراض قرآن و عهدین به ماجرای کشتن پیامبران توسط بنی اسرائیل، شباهت معنای بگه در قرآن و عهد عتیق به‌عنوان نامی برای مگه، شباهت ماجرای طالوت در قرآن و عهدین و شباهت قرآن و تورات پیرامون برخی از احکام قصاص.

شباهت‌های موضوعی مانند: شباهت نمایش اختیار الهی در مرگ و زندگی انسان‌ها در داستان زنده‌شدن استخوان‌های پوسیده در قرآن (عزیر نبی) و عهدین (حزقیال: نبی) و همچنین، شباهت نمایش اراده خدا در پیروزی گروهی اندک از مؤمنان بر لشکر انبوهی از کافران، در قرآن (داستان طالوت) و عهد عتیق (ماجرای جدعون).

قیاس‌های تفسیر معاصرانه بین قرآن و گزاره‌های اسرائیلی عهدین (با ایراد عدم اشاره به تفاوت قرآن و عهدین در جزئیات) عبارتند از: نزول منّ و سلوی از آسمان، ضربه‌زدن موسی به صخره و جاری‌شدن چشمه از سنگ و بالاخره، فرمان قتل بنی اسرائیل به دست یکدیگر.

پاره‌ای از گزاره‌های اسرائیلی به غلط، با برخی از آیات قرآن تطبیق داده شده‌اند؛ از جمله تطبیق‌های نادرست تفسیر معاصرانه بین قرآن و عهدین عبارتند از: ماجرای ذبح گاو بنی اسرائیل، مکان هجرت هاجر و اسماعیل و نحوه آب‌جستن هاجر، افراشتن کوه بر فراز بنی اسرائیل و علت قتل پسران بنی اسرائیل از سوی فرعون.

نگارنده تفسیر معاصرانه با نگاهی پلورالیسمی، از اعتراض به یهودیان و مسیحیان بابت برخی از گزاره‌های اسرائیلی و نادرست عهدین که خلاف متن قرآن و عقل سلیم‌اند، اجتناب کرده و حتی به تعارضات قرآن با آن گزاره‌ها نیز اشاره‌ای نمی‌کند؛ حال، آن که تبیین گزاره‌های غیرعقلانی عهدین، علاوه بر این که موضوعی معاصرانه است قادر به ایجاد تردید در غیرمسلمانان نسبت به مفاد عهدین محزف کنونی خواهد شد. برخی از این دست گزاره‌های اسرائیلی موجود در عهدین عبارتند از: بیان تقصیر حوّا و برائت آدم که منتج به مجازات درد زایمان و تسلط مردان بر زنان شده است!، کفر سلیمان و بنای پرستش‌گاه جهت عبادت کافران، اعتقاد آشکار مسیحیان به خدا بودن یا پسر خدا بودن عیسی با توجه به صراحت انجیل و...

نگارنده تفسیر معاصرانه به برخی دیگر از گزاره‌های معارض قرآن که منجر به تکفیر یا ورود اعتراض شدید به اهل کتاب نمی‌شود، اعتراضی اندک و ضمنی وارد کرده و البته موضع آشکاری در برابر آن گزاره‌ها، نشان نمی‌دهد؛ گزاره‌هایی جعلی مانند برخی از جزئیات داستان آدم و حوّا و داستان هاروت و ماروت که در تفسیر معاصرانه، نه به‌عنوان اخبار جعلی، بلکه به‌عنوان اخبار ضعیف معرفی شده‌اند. بدیهی است تبیین گزاره‌ها و عدم دلایل ردّ آن‌ها اگر به منزله قبول نباشد، دست کم مخاطب را از شناخت معانی صحیح و تفکیک آن از مفاهیم نادرست، باز می‌دارد.

فهرست منابع

قرآن کریم

عهدین

الامام العسکری، ابومحمد حسن بن علی (علیه السلام). التفسیر المنسوب إلى الامام أبي محمد الحسن بن علی العسکری. بیروت: مؤسسة الأعلمی للمطبوعات، چاپ اول، ۱۴۳۸ق.

ابن خلدون، عبدالرحمن بن خلدون. مقدمه ابن خلدون. ترجمه: محمدپروین گنابادی، تهران: انتشارات علمی و فرهنگی، چاپ هفتم، ۱۳۶۹ش.

بحرانی، سید هاشم بن سلیمان. البرهان فی تفسیر القرآن. بیروت: مؤسسة الأعلمی للمطبوعات، چاپ دوم، ۱۴۲۷ق.

حجتی، سید محمدباقر. سه مقاله در تاریخ تفسیر و نحو. تهران: بنیاد قرآن، چاپ اول، ۱۳۶۰ش.
خویی، سید ابوالقاسم. البیان فی تفسیر القرآن. ترجمه: سیدجعفر حسینی، تهران: دارالثقلین، چاپ سوم، ۱۳۹۳ش.

ذهبی، مصطفی محمدحسین. التفسیر و المفسرون. قاهرة: دارالحديث، بی نا، ۱۴۳۳ق.
سیوطی، عبدالرحمان بن ابی بکر. الدر المنثور فی التفسیر بالمأثور. قم: کتابخانه آیت الله مرعشی، چاپ اول، ۱۴۰۴ق.

طباطبایی، محمدحسین. المیزان فی تفسیر القرآن. چاپ دوم، بیروت: مؤسسة الأعلمی للمطبوعات، ۱۳۹۰ق.

طبری، ابوجعفر محمد بن جریر. جامع البیان فی تفسیر القرآن. بیروت: دارالمعرفة، چاپ اول، ۱۴۱۲ق.

فخررازی، محمد بن عمر. التفسیر الکبیر (مفاتیح الغیب). بیروت: دار إحياء التراث العربی، چاپ سوم، ۱۴۲۰ق.

قمی، علی بن ابراهیم. تفسیر القمی. تصحیح و تعلیق: السید طیب الموسوی الجزائری، قم: دارالکتاب للطباعة و النشر، چاپ سوم، ۱۴۰۴ق.

محمدی، عبدالله. سنتّ تجدد. تهران: کانون اندیشه جوان، چاپ اول، ۱۳۹۱ ش.

معرفت، محمد هادی. تفسیر و مفسران. قم: تمهید، چاپ اول، ۱۳۷۹ ش.

نصر، سید حسین و همکاران. تفسیر معاصرانه قرآن کریم (جلد اول). ترجمه: انشاءالله رحمتی، تهران: سوفیا، چاپ اول، ۱۳۹۹ ش.

هاشمی، فاطمه، بررسی صحت و اعتبار روایات تفسیر منسوب به امام عسکری (علیه السلام)، مشهد: آستان قدس رضوی-بنیاد پژوهش‌های اسلامی، ۱۳۸۷ ش.

References

Holy Qur'an**Holy Bible: Old Testament and New Testament.**

- Bahṛānī, Sayyid Hāshim ibn Sulaymān. (1427 AH). *al-Burhān fī Tafṣīr al-Qur'an*, 2nd edition. Beirut: Mu'assasat al-A'lamī lil-Maṭbū'āt.
- Dhahabī, Muṣṭafā Muḥammad Ḥusayn. (1433 AH). *al-Tafṣīr wa al-Mufasssīrūn*. Cairo: Dār al-Ḥadīth.
- Fakhr al-Rāzī, Muḥammad ibn 'Umar. (1420 AH). *al-Tafṣīr al-Kabīr (Maḥāṭib al-Ghayb)*, 3rd edition. Beirut: Dār Iḥyā' al-Turāth al-'Arabī.
- Hāshimī, Fatimeh. (1387 SH). *Barresī-yi Şiḥhat va I'tibār-i Rivāyāt-i Tafṣīr-i Mansūb bih Imam 'Askarī 'alayhi al-salām*. Mashhad: Astan Quds Razavi-Islamic Research Foundation.
- Ḥujjatī, Sayyid Muḥammad-Bāqir. (1360 SH). *Siḥ Maqālah dar Tārīkh-i Tafṣīr va Nahw*, 1st edition. Tehran: Bunyād-i Qur'an.
- Ibn Khaldūn, 'Abd al-Raḥmān ibn Khaldūn. (1369 SH). *Muqaddimat Ibn Khaldūn*, 7th edition. Translator: Muḥammad Parvīn Gunābādī. Tehran: Intishārāt-i 'Ilmī va Farhangī.
- Imam al-'Askarī, Abū Muḥammad Ḥasan ibn 'Ali (1438 AH). *al-Tafṣīr al-Mansūb ilā al-Imam Abī Muḥammad al-Ḥasan ibn 'Ali al-'Askarī*, Beirut: Mu'assasat al-A'lamī lil-Maṭbū'āt, al-tab'ah al-ulā.
- Khū'ī, Sayyid Abū al-Qāsim. (1393 SH). *al-Bayān fī Tafṣīr al-Qur'an*, 3rd edition. Translator: Sayyid Ja'far Ḥusaynī. Tehran: Dār al-Thaqalayn.
- Ma'rīfat, Muḥammad Hādī. (1379 SH). *Tafṣīr va Mufasssīrān*, 1st edition. Qom: Tamhīd Publications
- Muḥammadi, 'Abd Allāh. (1391 SH). *Sunnat-i Tajaddud*, 1st edition. Tehran: Kānnūn-i Andīsheh-yi Javān.
- Nasr, Seyyed Hossein et al. (1399 SH). *Tafṣīr-i Mu'āşirāneh-yi Qur'ān-i Karīm (vol. 1)*, 1st edition. Translator: Inshā' Allāh Raḥmatī. Tehran: Sufiyya Publication.
- Qummī, 'Ali ibn Ibrāhīm. (1404 AH). *Tafṣīr al-Qummī*, 3rd edition. Annotator: Sayyid Ṭayyib al-Mūsawī al-Jazā'irī. Qom: Dār al-Kitāb lil-Ṭibā'ah wa al-Nashr.
- Suyūṭī, 'Abd al-Raḥmān ibn Abī Bakr. (1404 AH). *al-Durr al-Manthūr fī al-Tafṣīr bi-al-Ma'thūr*, 1st edition. Qom: Ayatollah Marāshī Najafī Library.
- Ṭabarī, Abū Ja'far Muḥammad ibn Jarīr. (1412 AH). *Jāmi' al-Bayān fī Tafṣīr al-Qur'an*, 1st edition. Beirut: Dār al-Ma'rīfah.
- Ṭabāṭabā'ī, Muḥammad-Ḥusayn. (1390 AH). *al-Mīzān fī Tafṣīr al-Qur'an*, 2nd edition. Beirut: Mu'assasat al-A'lamī lil-Maṭbū'āt.